

„ЖИТИЕ И СТРАДАНИЯ ГРЕШНАГО СОФРОНИЯ“ И НЕГОВИЯТ ПЪТ ПРЕЗ ГОДИНИТЕ

НИКОЛАЙ ДИЛЕВСКИ

Въпреки протеклите десетилетия съдбата на Софрониевия сборник с текста на „Житие и страдания грешнаго Софрония“ от стъкмяването му в Букурещ в 1805 г. до постъпването в книгохранилището на московския професор историк и библиофил Михаил Петрович Погодин¹ все още остава неизяснена докрай. Книгата е велик странник и пътищата на нейната одисея се откриват понякога твърде мъчно. Тази истина се отнася и до ръкописния сборник на Софроний Врачански с неговото „Житие“, странствованията на който го довели до библиотечните пощи в „древнохранилището“ на Погодин и накрая — в Ръкописния отдел на Императорската публична библиотека в Петербург (днес Държавна публична библиотека „М. Е. Салтиков-Шчедрин“)².

Поместеното в Софрониевия сборник от 1805 г. негово живоописание е получило известност за пръв път (въпреки намирането на сборника вече в Русия) в публикацията на Г. С. Раковски в белградския вестник „Дунавски Лебед“ (октомври-декември 1861 г.)³. Според „Забележки“⁴ към началото на публикацията на „Житието“ преписът му е бил „собщен“ на Раковски от известния руски славист и университетски професор в Казан и в Одеса Виктор Иванович Григорович (1815—1876), „найшел и приписал“ го „в Рускыте архивы“⁵. За „той-зи драгоцен пмятник“, щастливо попаднал в ръцете на Раковски, той веднага извещил с писмо от Белград (от 1. VIII. 1861 г.) постоянния дописник на „Дунавски Лебед“ в Цариград Йосиф Дайнелов⁶.

Преценил правилно обществено-литературната стойност на Софрониевия живоопис, Раковски побързал да помести началото му в брой 55 (от 17. X. 1861 г., с. 220) на издавания от него вестник „Дунавски Лебед“. Тази дата става рожден ден на Софрониевата автобиография в българския печат и в анализите на българската литературна история.

От думите на Раковски, потвърдени и от Григорович, правим заключение, че Софрониевият текст на „Житието“ (в Сборника от 1805 г.) станал известен на Григорович в някой руски архив. Но в кой и кога, и при какви обстоятелства? Това и днес остава неизвестно. Въпреки намерението на Григорович повидимому сам да обнародва този оригинален литературен български паметник, той, движен от чувството за славянска

¹ Михаил Петрович Погодин (1800—1875) — известен руски историк, професор в Московския университет, общественик, притежател на множество старинни славянски ръкописи, книги и т. п., в това число и на Софрониевия сборник с „Житието“ от 1805 г. (№ 1204), известен под заглавие „Систима“. — Н. Н. Барсуков. Жизнь и труды М. П. Погодина. Кн. I—XXI. СПб., 1888—1907.

² К. Л. Иванова. Български, сръбски и молдо-влахийски кирилски ръкописи в сбирката на М. П. Погодин. С., 1981, № 77, 411—415.

³ Драгоценният паметници за Българская новь История. I. Житие и страдания грешнаго Софрония. — Дунавски Лебед, Белград, г. II, 1861, № 55—61.

⁴ Дунавски Лебед. Г. II, 1861, бр. 55, с. 220.

⁵ Пак там, с. 220.

⁶ Г. Димов. Архив на Г. С. Раковски. Т. I. С., 1966, № 175, с. 287.

солидарност, сметнал за възможно да снабди с копие от него българския учен ентузиаст Георги Раковски. От Раковски като осведомен в българската история и литература възрожденски деятел Григорович вероятно разчитал да получи някои пояснения, които му били необходими за подготовяне на Софрониевото „Житие“ за печат⁷.

Всички други питання за попадането на ръкописа в ръцете на Григорович изпраща въпросът за времето и обстоятелствата на преминаването на Софрониевия сборник с „Житието“ от Румъния в Русия. Нишката, водеща към разкриване на истината все още много трудно може да бъде хваната от нас. Версията за придобиване Софрониевия сборник с „Житието“ в Румъния — в Букурещ, където казанският и одески славяновед пристоял от 20 юли до 26 ноември 1845 г., е лишена според нас от убедителност. В такъв случай Григорович едва ли би премълчал за находката си в своя „Отчет о пребывании в Валахии“, в който той съобщава за придобитите там ръкописи.

Търсенията на възможните пътища за проникване на Софрониевия сборник в Русия следва да бъдат насочени и към проучване на връзките между просветените членове на българските колонии в Букурещ и Одеса. Но и тук ние не разполагаме с никакви конкретни указания и данни. Към имената на българските общественици може да бъде прибавено и името на русина Н. Н. Мурзакевич, известен със своето дейно участие в живота на българските ученолюбиви кръгове в Одеса⁸.

Вероятността ръкописният Софрониев сборник от 1805 г. да е попаднал от Румъния в далечния крайволжки град Казан, където от 1839 до 1848 г. Григорович е бил университетски професор, ни се вижда почти недопустима⁹.

Най-вероятното място, където Григорович би могъл да попадне на Софрониевия сборник, е била Москва, където той през учебната 1849—1850 г. е чел лекции в университета вместо проф. О. М. Бодянский¹⁰. В Москва Григорович поддържал лични връзки, съществували и преди, с историка Погодин, притежател на богата колекция от славянски и молдо-влахийски ръкописи и старопечатни книги¹¹. В 1852 г. голяма част от ръкописната му сбирка става притежание на Публичната библиотека в Петербург. Според обстойно проучилата Погодиновата ръкописна колекция Кл. Иванова¹² в инвентарния ръкописен опис — „Ресстр“ на книгите, подписан от Погодин при предаването им на Публичната библиотека, е вписана и „Систимата“ на Софроний Врачански, тоест неговият Сборник от 1805 г., известен под този наслов (инв. № 1204). Кл. Иванова изказва предположение за по-късно постъпване на Сборника в книгохранилището на Погодин, може би само няколко години преди предаването на ръкописите му в Петербургската Публична библиотека в 1852 г. А това време съвпада с годината на пребиваването на Григорович в Москва. В подкрепа на своето предположение Кл. Иванова привлича и някои други данни.

В ръкописната колекция на Погодин имало и молдо-влахийски ръкописи¹³. Наличието им в библиотеката на Погодин може да послужи като косвено посочване, че заедно или успоредно с тях от далечна Румъния (Влахия и Молдова) в Погодиновата сбирка би могъл да попадне и Софрониевият ръкописен сборник, също от румънски териториален произход. Изясняването на начините, пътищата и времето на лъкатуш-

⁷ Б. Ст. Ангелов. В зората на българската възрожденска литература. С., 1959, с. 158.

⁸ Н. Генчев. Одеското българско настоятелство. — ГСУ ФИСФ. Т. 64, кн. 3. История, 1970, с. 103 и сл., 113, 114 и сл.

Н. Н. Мурзакевич (1806—1863) — историк, археолог и педагог. Член-основател и секретар на „Одеското общество истории и древностей“ (1839), научно-педагогическата дейност на когото имала важно значение за развоја на българската просвета. — Н. Н. Мурзакевич. (Некролог). — ЖМНП. Ч. 430, 1883, 81—89.

⁹ В библиотеката на Казанския университет обаче са попаднали седем ръкописни книги от XV—XVII в. (около 1844 г.), но между тях нямало молдо-влахийски. — Н. Н. Берков. — ТОДРЛ, XIV, 1958, 637—638.

¹⁰ Виктор Иванович Григорович (1815—1876). Очерк жизни и деятельности. — Русское и славянское языкознание в России середины XVIII—XIX вв. Л., 1980, с. 112.

¹¹ 15 български ръкописа, 23 молдо-влахийски и др.

¹² Пос. книга, 7—20.

¹³ Вж. бел. 11.

ните странствувания на тези книги би могло да приповдигне крайчеца на завесата, спусната над тях от изтеклото време. В отвореното в 1849 г. от Погодин за външни посетители „Древлехранилище“ имал достъп и временно преместеният в Московския университет през учебната 1848—1849 г. Григорович. И именно там той би могъл да открие сред славянските ръкописи и сборника на Софроний (със „Систимата“ на Димитрие Кантемир и „Житието“)¹⁴.

Позволявам си да мисля, че изтъкнатите съображения сочат като най-вероятно място на намирането на Софрониевия сборник с „Житието“ Москва и книгохранилището на Погодин, а годината 1849 — като дата на това намиране. Възможни бъдещи открития ще потвърдят тази констатация или пък ще внесат поправки в нея. Съжالياвам, че независещите от нас ограничени размери на статията не позволяват да я разширя с допълнителни доказателства и аргументи, с които разполагам.

Снял точен препис от Софрониевия автограф, Григорович дълго време (от 1849? до 1861 г.) не известил славистичната общественост за своята оригинална литературна находка. Сложилите се жизнени обстоятелства попречили на Григорович да стане пръв публикатор на Софрониевия протограф. Обаче заслугата на негов първооткривател завинаги ще принадлежи нему.

Направеното с опитната ръка на Григорович копие от Софрониевия протограф на „Житието“ (от 22 страници канцеларски формат) съвпада напълно с оригинала, с различия само в правописа. То се съхранило в архива му (№ 1858 в регистрите на вившия Румянцевски музей в Москва, днес Държавна библиотека „В. И. Ленин“, фонд № 86). Сведенията за него дължим на Б. Ст. Ангелов, твърде грижливо изследвал архива на Григорович¹⁵.

Обнародваният от Раковски препис от копието на Григорович се отличава (при съпоставка) в редица пасажи от „съобщения“ му екземпляр на Григорович. В „Забележки“ към началото на публикацията на Софрониевия животопис в „Дунавски Лебед“ (бр. 55, с. 220) Раковски пише, че го напечатва с точно съблюдуване на езика, „как то ни е съобщен“, с използване на места на „днешния“ правопис, „защото по причини на приписчики ты, много места бехъ неразумителны“.

Подготвянето за печат на преписа от Раковски може да бъде представено в два варианта. Раковски или се потрудил с а м да прекопира ръкописа, с който му услужил Григорович, или го е дал на опитен преписвач. Най-вероятно Раковски се справил с преписването на Григоровичевото копие самостоятелно и при прекопирането му внесъл в него свои редакционни поправки, затруднен от прочитането на някои неясни в текста места. Поправките са несъмнено дело на Раковски, тъй като добросъвестен професионалист преписвач едва ли би си позволил да прави в прекопиранята от него текст каквито и да било поправки.

Що се отнася до вината на „приписчики ты“, направили „много места“ в текста „неразумителны“, то под тях Раковски вероятно подразбирал несъществуващите в действителност преписвачи на предполагаемите от него копия на „Житието“, предшествували (?) преписа на Григорович.

За изясняване на този все още нерезрешен задоволително въпрос преци загубването на преписа на „Житието“ на Раковски, съхраняван през 80-те години от миналото столетие от сестра му Неша в Пловдив заедно с някои други негови книжа. Това ни лиши от възможността да съпоставим писмото на загубения препис с почерка на Раковски и de visu да установим или отречем авторството му в прекопирането на дадения му екземпляр на „Житието“.

Снабдилният се с препис на „Житието“ Григорович писал през 1870 г. по този повод: „Изучая посильно памятники словянских литератур, я не пропускал случая приобрести такие, в которых выражалась взаимность славянская. Так мне посчастливилось сделать копию автобиографии Софрония Врачанского, важной для истории просвеще-

¹⁴ Това предположение е било изказано още от Ив. Д. Шишманов в „Студии из областта на Българското възраждане“. — СББАН, кн. VI, 1916, с. 195.

¹⁵ Пос. книга, с. 158.

ния Болгарии. Считаю нужным пояснить несколько ее мест, я сообщил ее известному българскому ученому, г-ну Раковскому, который и обещал объяснить ее и дополнить". Няколко реда по-долу Григорович добавил, че е бил „вынужден отложить печатание памятника этого до другого времени“¹⁶. Знаем също, че старанието му да се снабди с екземпляр от „Дунавски Лебед“ с текста на „Житието“ според признанието на Григорович не се увенчало с успех. . .

За съжаление в личната сбирка на Раковски в неговия архив в Народната библиотека в София не са открити никакви следи от познавството и връзките му с Григорович. Категорично е потвърдено това и от редактора на том II на архива на Раковски Н. Трайков (1957, с. 676, заб. 5). Аналогична констатация срещаме и у Б. Ст. Ангелов, проучвал архива на Григорович, но непаднал на никакви вести за общуване между двамата („В зората на българската възрожденска литература“, с. 137).

В „Забележките“ в началото на публикацията на „Житието“ в „Дунавски Лебед“, придружени от някои сведения за живота и делото на Софроний, Раковски известява за намерението си да даде в края й разяснения и бележки към текста „според възможностите си“. В първата и единствена от тях (поради спирането на вестника в 1862 г.) Раковски говори за чумата в българските земи (покосила и живота на бащата и чичото на Стойко Владиславов). С тази бележка Раковски слага началото на коментирането на текста на „Житието“, прекъснато поради стеклите се неблагоприятни обстоятелства. Съобщенията за Софроний вестите в „Дунавски Лебед“ според признанието на Раковски не са му били добре познати и затова ние не можем да се доверим на тях. Разкриването им той предоставя на други „родолюбиви и учени българи“¹⁷.

Липсата на нужната информация пречи да създадем реална представа за впечатления и отзиви, предизвикани от публикацията на „Житието“ от Раковски в тогавашния български периодичен печат. Оправдано е да очакваме, че появата на Софрониевото „Житие“ в подлистника на „Дунавски Лебед“ в 1861 г. трябвало да предизвика жив интерес в българските книжовни среди. Но в действителност, както можем да съдим, то не било оценено по достойнство и не придобило популярност в читателските среди. За истинско литературно признание на „Житието“ още не било дошло време, литературният усет на съвременниците не им позволявал да почувствуват и да оценят изключителните качества на автобиографичното и мемоарно произведение на Софроний.

Най-ранен засега отклик за Софрониевото „Житие“, обнародвано от Раковски, остава споменаването му и на неговия автор в статията „Животописание. Значението на животописите“ (без подпис, от Васил Друмев) в „Периодическо списание на Българското книжовно дружество“ в Браила (г. I, 1870—1871, кн. 1, 2, 3, с. 17—36 и др.). Характеристиката на Софроний като книжовник, просветител и общественик е придружена с няколко цитата от „Житието“, с упоменаване на Раковски като негов публикатор и на Григорович. По думите на автора на статията животоописанието „служи за верен и важен източник, от който можем да черпим сведения за нашето домашно житие-битие в тъмните и лоши времена на нашето недавно минало. . .“¹⁸ Оценката на автора на очерка изцяло е съзвучна с днешната ни представа за познавателната стойност на Софрониевата автобиография, макар и да я предшествува значително по време. В очерка е проявен литературният усет на неговия автор — известен тогавашен български писател, драматург и критик, оценил високите достойнства на Софрониевото „Житие“ и мястото му в българската автобиографична мемоаристика.

„Животописанието“ завършва с обещание за предстоящо поместване животописи на „много заслужили и нам достатъчно вече известни мъже“ — на Пансий и Софроний Врачански преди всичко — още в следващата, четвърта книжка на „Периодическо списание“.

¹⁶ В. И. Григорович. Собрание сочинений. Одесса, 1916, с. 185.

¹⁷ Дунавски Лебед, 1861, бр. 61, с. 245.

¹⁸ В. Друмев. Съчинения. Т. II, С., 1968, с. 256.

Текстът на „Житието“, придружен от историко-литературна характеристика, е намерил място в очерка „Стойко Владиславов — Софроний“ в поредната двойна пета и шеста книжка на „Периодическо списание“ (1872)¹⁹. Очеркът, приписван обикновено на Васил Димитров Стоянов, един от учредителите на Българското Книжовно дружество в Браила и в 1872 г. редактор на „Периодическо списание“, започва с картината на „най-люто и размирно за Европейска Турция време“ в края на XVIII столетие. Епизодите от Софрониевата автобиография се възпроизвеждат върху обществено-политическия фон на съвремението и поради това придобиват заострена актуалност. В авторския поглед Софрониевата автобиография е „един твърде важен исторически документ“, осветляващ „най-тъмните и най-печални страници на нашата народна и черковна история от цялата половина на миналото (XVIII — 6. м., Н. Д.) столетие“²⁰. Авторът на очерка изтъква и подчертава значението на Софрониевото „Житие“ и в езиково отношение и съжалева за редакционните и правописни отклонения от оригинала, допуснати от Раковски в текста в „Дунавски Лебед“, единствено достъпен нему²¹. В целия очерк ясно личи творческият почерк на един школуван познавач на литературните ценности, осъзнал всичката значимост на Софрониевата творба.

Историко-литературният очерк в „Периодическо списание“ е придружен от ново отредактирания от публикатора текст на „Житието“ (поместен в „Дунавски Лебед“) с обяснителни бележки от реален и исторически характер и библиографски посочвания предимно на чужди езици (френски, немски, италиански и др.).

В текста на Софрониевото „Животописание“ в „Периодическо списание“ са били внесени правописни, пунктуационни и други поправки и промени, отдалечили го още повече от протографа. Въпреки това той в текстологично отношение несъмнено превъзхождал публикацията на Раковски. Със своя историко-литературен очерк, текст на „Житието“ и обяснителни бележки с библиография, публикацията в „Периодическо списание“ се наложила като сериозно монографично изследване, авторът на което успешно продължил и завършил започнатото и замислено от Георги Раковски преди едно десетилетие.

Публикацията на Софрониевото „Житие“ в „Периодическо списание“ не носи подписа на нейния автор. Както вече споменахме, авторството ѝ се приписва на Васил Д. Стоянов. Обаче извешното от Васил Друмев желание и намерение да издаде Софрониевия животопис и казаното в очерка „Стойко Владиславов — Софроний“ в книжка пета—шеста на „Периодическо списание“ категорично свидетелствуват за авторството на Васил Друмев на браилското издание на „Житието“. Тази констатация изрично се потвърждава и от едно писмо на Друмев (от 18. III. 1874 г., две години след публикуването на „Житието“) в браилското „Периодическо списание“ в 1872 г.) до Доростоло-Червенския (Русенския) митрополит Григорий. В него Друмев (вече архимандрит Климент) пише: „Статиите: Животописи и значението на животописите“, . . . *предговорт на отец Софрониевото животописание* (освен описанието на Котел), . . . както и други някои дреболии в книжките са мои“ (к. м. — Н. Д.)²². За Друмевото авторство на браилската публикация на Софрониевото „Житие“ могат да бъдат привлечени и други автентични свидетелства.

Друмев пръв измежду съвременните му български книжовници е обърнал внимание и върху езика на Софрониевото „Житие“. В своята статия „Животописание. Значение на животописите“, високо оценявайки ролята и значението на Софроний Врачански в развитието на новата българска литература и неговото „Житие“, той отправя внимание и към езика му. Без да притежава специална филологическа подготовка, Друмев е успял да даде доста точна характеристика на езика на „Житието“ като източник за опознаване на народната българска реч. Наблюдателното око на Друмев от-

¹⁹ Периодическо списание, г. I, 5—6, Браила, 1872, 3—103. Житие и страдания грешнаго Софрония, 52—77. Забележки, 78—103.

²⁰ В. Друмев. Пос. книга, с. 291.

²¹ Пак там, с. 292.

²² Пак там, с. 522.

крило в езика на „Житието“ наред с книжовния, църковнославянски — „старобългарски“ пласт — „немалко думи, особено цели изгиби, тъй чисто народни“, които той препоръчвал на вниманието на „най-вещите списатели“ и особено на „езиковедците“. В езика на „Житието“ Друмев изтъкнал и диалектни елементи от Северозападна България — от „Шопско, Враца, Плевен и пр.“, проникнали в резултат на прекаранияте от Софроний години сред западнобългарските му сънародници²⁰. С тези свои наблюдения Друмев слага начало на проучването езика на Софрониевото „Житие“ десетина години след появата на неговия текст в „Дунавски Лебед“ на Раковски.

Съжалявайки, че не разполагал с оригинала на произведението или поне с точния му препис, и намерил в копието на Раковски „доста непоследователност в правописа-нието“, Друмев се принудил „да облеche“ своя текст на „Житието“ с „наше правописание“ и да го снабди с по-точна пунктуация. Във всичко друго обаче той се постарал да запази неговия облик в преписа на Раковски. „От всичко това, щото казахме дотука за Софрониевата автобиография, вижда всеки каква важност ѝ отдаваме“ — заключават своите наблюдения Друмев²¹.

Всичко съобщено за участието на Друмев в обнародването на Софрониевото „Житие“ в „Периодическо списание“ обаче трудно се уравнива с думите на Васил Стоянов. На страниците на същото списание в 1882 г. Стоянов недвусмислено заявявал, че в него е писал „за славните деяния и живот на приснопамятний Софроний доста обширно“ през 1872 г. От писаното от него „любознателните ни читатели могат... да удовлетворят достатъчно желанието си, за да се запознаят още по-добре с много-летната и плодотворна деятелност на Софроний“ — завършва Стоянов²². Повторно след седем години (в 1889 г.) той пак изтъкнал своя принос в писаното за Софроний в „Периодическо списание“ в 1872 г.²³

Под въпрос остава и съставителството на обяснителните бележки към текста на Софрониевото „Житие“ в очерка „Стойко Владиславов — Софроний“, неспоменати изрично в двете съобщения на Стоянов. По думите на Друмев в очерка за Софрониевото „Житие“ в „Периодическо списание“ (1872), че той ще си позволи да направи „нужните обяснения“, доколкото му бъде възможно, „за да може всеки, който чете и слуша, да проумява и разбира всичко“, трябва да приемем, че и „обясненията“ са плод на Друмевото перо²⁴.

Подобна авторска колизия ни озадачава и движи в посоката на предположения, изискващи търсене на нови материали и фактически податки. Ославяйки се на писаното от Друмев, документално несъмнено Стоянов остана само описанието на Котел (заело цели 23 страници, с. 25—47 в уводния очерк към текста на „Житието“). Родом от село Жеравна, съседно на Котел, Васил Стоянов, книжовник и в онова време „деловодител“ на Книжовното дружество в Браила, много добре познавал Котел, своя роден край и неговото минало. Ето защо авторството на Стоянов, засвидетелствувано от Друмев, в случая е било съвсем естествено. Личността и книжовното дело на Софроний Врачански не били чужди на Васил Стоянов и преди, още в годините на следването в Прага (1858—1868 г.).

За съжаление в архива на Васил Стоянов се запазило само късно машинописно копие на ръкописа с бележките (от 23 страници с 25 бележки и една ненумерирана за кърджалините), по което не може да бъде установено авторството им²⁵.

Посочената двойственост на творческото съучастие на Друмев и Стоянов в подготовката на публикацията на Софрониевото „Житие“ изисква продължение на търсенята с надежда за възможни нови находки и открития. Буди недоумение и това, че

²⁰ Пак там, с. 291.

²¹ Пак там, с. 292.

²² Исторически материали по нововъзраждането на българския народ. — Периодическо списание, 3, 1882, с. 149.

²³ Кратки вести от изучий и книжовний свят: а) Два новоткрити саморъчни трудове от Софроний. — Периодическо списание, 23—30, 1889, с. 795.

²⁴ В. Друмев. Съчинения, с. 292.

²⁵ Пак там, с. 637.

в своята дописка „Два новооткрити саморъчни трудове на Софроний“ (1889 г.), споменавайки имената на занимавалите се със „Софрониевите списания“ Г. Раковски и М. Дринов, Васил Стоянов с нито една дума не загатва за някакво участие в браилската публикация на „Житието“ на Васил Друмев²⁹!

Въпреки своята навременност и четивност като литературно повествование с увлекателна фабула, колоритен език и обществено-политическа заостреност, Софрониевото „Житие“ в двете си публикации (от 1861 и 1872 г.) не получило широк и злободневен отклик в българския предосвободителски печат. Епизодичните споменавания в известните нам днес дописки за Софроний Врачански и книжовното му наследство, в това число и за „Житието“, не отбелязват публикуването му в „Дунавски Лебед“ и „Периодическо списание“. Така в поканата във вестник „Турция“ в 1865 г., отправена към българската общественост за написване биографии на именити българи — Пайсий, Софроний, Стефан Богориди, В. Априлов и други — е отменено появилото се само преди четири години в „Дунавски Лебед“ „саморъчно“ Софрониево животописание³⁰. В дописката във вестник „Македония“ в 1867 г. за научните занимания на Васил Стоянов в Прага останала неспоменатата статията му в чешкото списание „Lumir“ (1865 г.), написана по данните от Софрониевото „Житие“ в публикацията на Раковски³¹. Изключение прави Друмев, отделил в очерка „Стойко Владиславов — Софроний“ редица страници на Раковски в „Периодическо списание“. В заключението на очерка Друмев изказал пожелание автобиографията на Софроний Врачански „да стане и бъде добре известна на всеки българин“³². Недостатъчното ѝ популяризиране сред българския народ Друмев обяснява с обнародването в „политически журнал“, който „не е можал да направи желаемото разпространение“. Разширяването на известността на „Житието“ сред българските читатели Друмев с право очаквал от публикацията му в „Периодическо списание“, орган на Българското Книжовно дружество, качествено надвишила белградското издание на Раковски. Предвиждането на Друмев се оправдало; поместеният в „Периодическо списание“ текст на Софрониевото „Житие“ притежавал по-високи публицаторски качества и придружен с обяснения, е легнал в основата на другите му издания — български и чуждестранни.

Според двете публикации — в „Дунавски Лебед“ и в „Периодическо списание“ — след дълъг промеждутък от време, в 1906 г. е било направено изданието на „Житието“ от Ал. Теодоров—Балан, повторило отстъпленията от оригинала, допуснати в двете предшествувачи³³. Текстът на „Житието“ е разделен на петдесет пасажа, църковнославянският му шрифт — заменен с граждански, запазени са вероятните черти на Софрониевия правопис и е променена пунктуацията. Коментар към текста липсва, но в бележките си Ал. Теодоров—Балан съобщава данни, неизвестни по-рано и разширили представата за Софрониевото „Житие“ и за литературната му ценност. В историко-литературната серия биографични характеристики на Софроний монографичната публикация на Ал. Теодоров—Балан бележи началото на едно научно изучаване на „Житието“, запазило своята стойност и днес.

Първото пълно критично издание на Софрониевия протограф на „Житието“, включващо обяснителен очерк, кратък речник, печатно възпроизвеждане на оригинала, новобългарски превод с бележки под линия и библиография, било осъществено от

²⁹ Като принадлежащо на Васил Друмев „Животоописанието“ с историческите бележки е отбелязано в репертоара на „Българската възрожденска книжнина“ от М. Стоянов. — ТС. I, 1957, № 1859, с. 92.

³⁰ Турция, г. I, бр. 44, 22. V. 1865, с. 4.

³¹ Македония, г. I, бр. 35, 29. VII. 1867, с. 4. През 1865 г. в пражкото списание „Lumir“ (бр. 14, 15, 16, 17, 18) е бил поместен очеркът от В. Стоянов „Stojko Vladislavov — Sophronius“, в който той запознава чешката културна общественост с личността и книжовното дело на Софроний предимно въз основа на неговото „Житие“ и с цитати на чешки език от него. Израз на интереса на В. Стоянов към Софрониевото „Житие“ е и ранният му опит (прекъснат в самото начало) за превод на „Житието“ на чешки език (БАН, научен архив, ф. 141-к, оп. 1, а. е. 60).

³² Съчинения, с. 293.

³³ Софроний Врачански. За стогодишнината на новата българска печатна книга (1806—1906). — Българска библиотека. Бр. 8. С., 1906, 6—39.

П. Н. Орешков едва в 1914 г.³⁴ Тази компетентно и грижливо подготвена публикация на „Житието“ е послужила за основа на по-късни негови издания, преводи и изследвания. Основното достойнство на Софрониевия текст на „Житието“ в публикацията на П. Орешков е прекопирването му *de visu*, непосредствено от протографа (с незначителни и неизбежни при всеки наборен текст технически дефекти). Изданието на П. Орешков бе значително явление не само в проучването на Софрониевото животоописание, но и в българското историческо литературознание.

От двадесетте години на нашето столетие интересът към Софрониевата автобиография значително нараснал, засилен и подпомогнат от публикуването ѝ от П. Орешков, и се изразил в появата на многобройни издания на „Житието“, предимно популярни и учебни. Докато в едни от тях съставителите се задоволили само с поместване на оригинала на „Житието“ (по възпроизвеждането му от П. Орешков), други поместили само новобългарската му редакция (с различна сегментация, правописни и пунктуационни промени и др.). Изданията са снабдени с кратки очерци, обяснителни бележки, основна библиография и др.³⁵

През 1958 г. в българското списание на френски език „La Bulgarie d'aujourd'hui“ излиза статията на Д. Петканова-Тотева „Début de la Renaissance Bulgare“ с кратък очерк „Soŭrony de Vratza“ и извадка от Софрониевото „Житие“³⁶. Същият очерк е поместен и в английската версия на списанието „Bulgaria today“ — „From the History of Bulgarian Literature“ (1958)³⁷.

В оценката на Д. Петканова Софроний и Паисий са първите големи фигури в новата българска литература с демократичен и патриотичен облик.

Най-ранно известие за Софроний и неговото „Житие“ извън България е статията на Васил Стоянов в пражкото списание „Lumir“ в 1865 г., излязла само четири години след публикацията на Раковски³⁸. За желанието на Стоянов да запознае чешката културна общественост със Софрониевата автобиография говори и започнатият от него превод на „Житието“ на чешки език, останал недовършен в самото начало. Можем да допуснем, че малко по-късно Стоянов е запознал със Софрониевото „Житие“ младия тогава френски славист Луи Леже при срещата им в Прага в 1867 г., у когото пробудил интерес към тази оригинална българска мемоарна творба.

Четири години след публикуването му в „Периодическо списание“ в 1872 г. цели пасажии от „Житието“ намерили място и в дисертационния труд на чешки и немски език — „Dějiny naroda bulharského“ и „Geschichte der Bulgaren“ (Rraha, Prague, 1876) на чешкия историк и общественик Константин Иречек (1854—1918). Описанието на размириците на непокорния видински владетел Пазвантоглу в своите „Dějiny“ Иречек в значителна степен изгражда върху съобщеното за тях в „Житието“³⁹. В 1877 г. Иречековата „История болгар“ излиза във Варшава (в превод от немското издание, гл. 8, Пасваноглу и Крджалии, 453—477; с. 461, 465, 467, 468 и др. със сведения от „Житието“) и в 1878 г. под наслов „История болгар“ — в Одеса, с. 631 и др. Посредством тези издания вестии за Софроний и неговото „Житие“ и за изживените от българите преमेждия в „смутното време“ са стигнали до чешкия и руския читател.

По публикацията в „Периодическо списание“ е бил направен и първият превод на „Житието“ на чужд — руски език, с кратък очерк за Софроний и неговата епоха,

³⁴ Автобиография на Софрони Врачански. — Българска библиотека. Бр. 9. С., 1914, 47—117.

³⁵ Тук могат да бъдат споменати имената на Ив. Стефанов (1925), Ив. Хаджов (1937), автори на публикациите на оригиналния Софрониев текст и на публикациите на преводите и авторизирания текст на „Житието“: П. Динев (1936), Х. Ф. (Христо Филаретов, 1936), Цв. Минков (1936), Л. Стоичкова (1938), В. Каратеодоров (1940), Ст. Илчев (1943, 1946), М. АриAUDов (1943), С. Хесапчиев (1944), Н. Драгова (1981) и др.

³⁶ VII, № 18, 1958, 20—22, 23—24.

³⁷ VII, № 18, 1958, 20—22, 23—24.

³⁸ Вж. бел. 31.

³⁹ Hlava 28. Pasvan-Oglu a krdžlijj, 431—454 (439, 442, 444, 445 и др.). Geschichte der Bulgaren. Kap. 28. Pasvan-Oglu und krdžali, 487 и др.

в „Славянский сборник“ на Петербургското славянско благотворително общество в 1877 г.⁴⁰

Появата на руския превод тъкмо в това време е била подбудена от назелите в прогресивно и славянофилски настроените кръгове на руското общество настроения след неотшумелите още кървави събития на Априлското въстание в България в 1876 г. и в годината на избухването на Освободителната руско-турска война. Преводът е намерил своето естествено място в петербургския „Славянский сборник“, целта на който е била да способствува „изучению нравственной, умственной, художественной жизни родственных нам Славян“ (т. II, с. V). Той запознавал руската общественост с нерадостната съдба на един от именитите синове на братския български народ и с робската неволя на събратята му в един от най-трагичните моменти на историческото им битие. И това заедно с литературните достойнства на Софрониевата творба повишавало и заостряло политическото ѝ значение.

Преводът е предшествуван от кратък очерк — „Софроний, епископ Врачанский, и его время“ (с. 1—15). В „Предисловието“ (с. VI) към „Сборника“ четем, че „В автобиографии Софрония привлекают преимущественно простота, искренность и правдивость автора. . . собственными страданиями изучившего печальную долю Болгарской раии. В автобиографии рисуется нам вечно угнетенное состояние мирного гражданина, . . . приниженого бесправною и безнравственною средою, сообщаются любопытные черты и состояние церковной жизни болгар, турецкого управления и суда. Это — страница всегда мрачной, и, до настоящего времени, не изменившейся истории болгарского народа. . .“

В „Предисловието“ към Сборника (с. VI), подписано с инициалите Я. З. (Яков Зосимович) се съобщава, че в руския превод на Софрониевата автобиография „сохранены, по возможности, своеобразные черты подлинника“. Но в действителност те не са намерили пълно и осезаемо отражение в езика и стила на руския превод. Направен по незадоволителния в текстологично отношение препис на „Житието“ в „Периодическо списание“ и различаващ се по своите речникови, изразни и стилови средства и особености от него и от оригинала, преводът на Зосимович днес трябва да бъде оценен като отдалечен на много места от първоизточника си. Обаче въпреки това той добре предава фактическото съдържание на „Житието“ и снабдява читателя с необходимата информация, съдържаща се в него.

Към превода не е даден коментар, в съставянето на който Я. Л. Зосимович би могъл да бъде улеснен от „Забележките“ в „Периодическо списание“. Преводачът се е задоволил само с три кратки бележки под линия (с. 7, 16, 21) и с пояснения на отделни думи в скоби в самия текст.

Рамките на статията не ми позволяват да направя по-обстоятелствен текстологичен анализ на руския превод на Зосимович и ме принуждават да се огранича само с общите впечатления от него.

В основата на превода на Зосимович е легнал, както казахме, текстът на „Житието“ в „Периодическо списание на Българското Книжовно дружество“. Обаче му е било известно и съществуването на текста на Раковски в „Дунавски Лебед“, за което съдим по споменаването му в забележка 2-а, с. 1 към очерка „Софроний Врачанский и его время“.

Преводачът на Софрониевото „Житие“, подписал се с инициалите Я. З. и Ред., е историк и славяновед, член на Петербургския Благотворителен славянски комитет (1840—1890). В издаването на том II на „Славянский сборник“ близко участие са взели известните учени археографът А. Ф. Бичков и славистът А. С. Будилович, които биха могли да бъдат и консултанти на редактора на тома Я. З. (Яков Лукич Зосимович) и при подготвянето за издаване текста на Софрониевото „Житие“. За възможното участие в публикацията на текста на „Житието“ и на някои други лица можем само да га-

⁴⁰ Славянский сборник. Том второй. СПб., 1877. IV. Приложения. Софроний, епископ Врачанский и его время (1739—1810). Жизнь и страдания грешнаго Софрония (Перевод с Болгарского), с. 5—26.

даем поради липса на данни засега. Личността и обществената и научна дейност на Я. Л. Зосимович, потрудил се посредством своя превод да запознае руската културна общественост със Софрониевата автобиография и чрез нея — с тежкия живот на съплеменниците му под османско иго, — заслужават внимание и по-обстойно проучване.

Вторият по време превод („Mémoires de l'évêque Sofroni“) на френски език принадлежи на известния френски славист, публицист и общественик Луи Леже (1843—1923) в книгата му „La Bulgarie. La Bulgarie sous Pasvan Oglou“ (Paris, 1885)⁴¹.

Преводът на Луи Леже е бил направен по текста в „Периодическо списание“, екземпляр от което още в 1873 г. бил изпратен на Леже от управата на Българското Книжовно дружество не без участието вероятно на Васил Стоянов, тогава редактор на списанието, с когото Леже поддържал връзки от 1867 г., след запознаването в Прага. В лицето на Стоянов трябва да виждаме вероятен творчески подбудител и добре осведомен съветник на Леже по въпросите на българското литературно възраждане и запознат със Софрониевото „Житие“. От Стоянов навярно е била внушена на Леже и мисълта за превод на френски език на Софрониевата автобиография, с превеждане на която на чешки език бил се заловил и самият той. За съжаление творческото обхуване на двамата литературни дейци не е засвидетелствувано достатъчно в публикуваната днес документация. А това пречи да се снабдим с по-подробна информация за творческата история на френския превод на „Житието“ от Луи Леже.

За литературната дейност на Софроний Луи Леже говорил още в своите лекции в парижката „Сорбона“ (в 1868 г.) и в „Колеж дьо Франс“ (в 1872 г.). Първата дата (1868) ни подсказва за допустимо снабдяване с вести за Софроний — книжовника на Леже от Васил Стоянов още при общуването им в Прага в 1867 г. По всичко личи, че интересът към автобиографията на Софроний и отразената в нея епоха на Пазвантоглу е възникнал у Леже отдавна, много преди излизането на книгата му „La Bulgarie“ в 1885 г. Работата над превода на „Житието“ била започната от Леже някъде около 1880—1881 г., но кога точно и при какви обстоятелства, не сме в състояние да установим⁴².

Преводът на Луи Леже — „Mémoires de l'évêque Sofroni“, е предшествуван от кратки уводни думи и е снабден с малки обяснителни бележки под линия на трудно разбираеми думи, изрази и някои реалии, далечни от съзнанието на френския читател. Но и без по-цялостен коментар поднесеното от Леже на западноевропейския читател в неговия френски превод е било напълно достатъчно не само за създаване на познавателна, но и емоционално обогатена представа за страданията на българина роб, споделени от автора на „Житието“ — епископ Софроний.

Излизането на Софрониевото „Житие“ в превод на западен европейски, френски език представлява важен не само културен, но и политически акт в полза на българската национална кауза. То съвпадало със съединението на Княжество България с Източна Румелия и напомнило на цивилизована Европа за неотдавна забравения, но осъществил своя вековен национален идеал български народ.

Още в годината на излизането на книгата на Луи Леже с превода на Софрониевата автобиография в „Периодическо списание“ се появил отзив за нея (подписан с инициала В., Васил Стоянов?). За превода в него за жадост се говори само с няколко осведомителни думи⁴³. Твърде е пестелив спрямо „La Bulgarie“ и френския превод на „Житието“ и Ю. Михайлов в биографичния очерк за Луи Леже в списание „Светлина“ (1891)⁴⁴. Тази хроникалност в съобщеното за френския превод на Софрониевото „Житие“, sensationen в западноевропейската литература, се дължала на недооценяване на значението му в общоевропейски литературен план.

⁴¹ Р., 85—141.

⁴² Н. Дилевски. Стогодишнината на френския превод на „Житие и страдания грешного Софрония“ от Луи Леже — 1885—1985. — Литературна мисъл, 1986, кн. 3, 118—119.

⁴³ В. „La Bulgarie“ par Louis Leger. . . — Периодическо списание, 18, Средец, 1885, 465.

⁴⁴ В 1889 г. в сп. „Искра“ (кн. 9, 10, 11) се появил български превод на очерка „La Renaissance littéraire des Bulgares“ от книгата на Луи Леже „La Bulgarie“ от М. Москов с оценката на книжовната дейност на Софроний и неговото „Житие“ от Леже.

Вторият руски превод на Софрониевото „Житие“ — на Николай Евгеневич Василиев, убягнал от вниманието на изследователите (въпреки отбелязването му от П. Н. Орешков), твърде неочаквано се появил в руското издание на книгата на белгийския публицист и икономист Емил де Лавеле „Балканский полуостров“ в 1889 г. Преводът е бил направен от общественик-лекар Н. В. Василиев и поместен в „Дополнения“ към книгата „Балканский полуостров“⁴⁵. Буди учудване фактът, че преводът е бил извършен по френското издание на Софрониевото „Житие“, за което съдим от съдържанието на книгата: „Записки епископа Софрония“ (Из: Louis Leger. La Bulgarie), с. VI, и по цитирането на книгата на Леже в анотацията към Софрониевия „Кириакодромион“ (Louis Leger. La Bulgarie, с. 82—83; 85—141), с. 71.

Трябва да се съжالياва, че доктор Н. Е. Василиев, добре запознат с българската действителност и с България, в която прекарал като лекар и общественик няколко години (след Освобождението)⁴⁶, не направил своя превод от българските публикации на „Житието“ и не го допълнил с историко-литературни и биографични бележки за Софроний.

Преведането на „Житието“ от френския превод на Луи Леже се отразило отрицателно върху изразния и стилово облик на руския текст и го отдалечило значително от протографа. Що се отнася до неизвестността му почти до средата на 70-те години от нашето столетие в литературознанието, то това предизвикало поместването на превода в книгата, заглавието на която не подсказвало за присъствието на подобен род произведение в нея. Остава засега без отговор по какви причини Н. Е. Василиев не използвал публикацията на „Житието“ в „Периодическо списание“, която едва ли му е била непозната. И какви обстоятелства и съображения са го подбудили да прибегне до френския превод на Луи Леже и да не спомене с нищо наличието на двете български публикации на „Житието“ и на руския превод на Я. Л. Зосимович?

Лексичният, фразеологичният и стилистическият анализ на преводния, от втора ръка и опосредстван текст на Н. Е. Василев може да въоръжи теоретичите на превода с интересни констатации и наблюдения. Проучване заслужава и личността и творческите предпоставки на автора на втория руски превод на Софрониевата автобиография доктор Н. Е. Василиев, способствувал със своя превод за разширяване известността на тази оригинална творба на възрожденската българска литература.

Интересът в чужбина към Софрониевото „Житие“ и литературната дейност на автора му продължил и по-нататък, със закъснение от десетина години след публикуването в „Периодическо списание“, привлякло вниманието към него.

За „Записките“ на Софроний от 1806 г. (sic!) говорят авторите на „История славянских литератур“ А. Н. Пипин и В. Д. Спасович (1879), които споменават и двете български публикации — на Раковски и в „Периодическо списание“, но не отбелязват руския превод в „Славянский сборник“ в 1877 г.⁴⁷

По-специално внимание към Софрониевата автобиография в руския научен печат привлякла „небольшая, но интересная книжка“ на Ал. Теодоров—Балан „Софроний Врачански“ (1906). В своя отзив известният руски славист П. А. Лавров, говорейки за автобиографията на Софроний, не забравя руския ѝ превод от 1877 г. и двете ѝ издания — от Раковски и в „Периодическо списание“⁴⁸.

⁴⁵ Э. де Лавеле. Балканский полуостров. Перевод с французского с примечаниями и дополнениями Ник. Евг. Васильева. М., 1889. Дополнения. Записки епископа Софрония 48—70.

⁴⁶ През 80-те години от миналия век Н. Е. Василиев е бил окръжен лекар във Варна и в Балчик (вж. Приложение № 3, 39—40 към книгата „Балканский полуостров“). Сведения за него обаче не сме успели да открием във Варненския музей по история на медицината, нито в градския варненски архив. Той е автор на редица очерци и бележки в споменатата книга, на статията „Русский проект Органического устава Государственного устройства Болгарского Княжества...“ в „Юридический вестник“ (1887, № 6, 7), за Государственного устройства Болгарского Княжества. Преводът на Н. Е. Василиев обаче останал неизвестен на руските изследователи, но е бил познат на П. Орешков (1914, с. 76).

⁴⁷ История славянских литератур. Т. I. СПб., 1879, с. 108, 109, 137.

⁴⁸ Софроний Врачански. — ИОРЯС, 12, кн. 3, 1907, 400—404.

Трудната достъпност на тези две отдавна изчерпани публикации според него напълно оправдава появата на третата — от Ал. Теодоров—Балан, направена от него с „обычной тщательностью“. Изказвайки съжаление, че на Теодоров—Балан останало неизвестно мястото на намирането на Софрониевия сборник с „Житието“, П. А. Лавров съобщава, че успял да сравни Григоровичевия ръкопис с текста на Стоянов (sic!), в който открил „порядъчно неточности“, поправки на езика и пропуски, променящи оригинала.

В отклик на публикацията на Софрониевото „Житие“ в изданието на Ал. Теодоров—Балан в 1908 г. се появява статията на акад. А. И. Соболевски „Неизвестные труды Софония Врачанского“. В нея А. И. Соболевски спира вниманието си върху Погодиновия сборник № 1204, препечатва Софрониевия „Предговор“ към него и подробно изброява заглавията на поместените заедно с „Житието“ други преводни съчинения⁴⁹. А. И. Соболевски изказва и потвърдилото се по-късно предположение за принадлежността на сборника и на неговия почерк — „полуустав“ — на Софроний, съвпадащ с писмото на другите му ръкописи.

В същото време (в 1906 г.) относно подбудите, подтикнали Софроний към написване на своята биография, дошли според него от Доситей Обрадович, се изказал одеският професор М. Г. Попруженко⁵⁰.

Върху палеографските особености и калиграфията на Софрониевия сборник с „Житието“, оценена твърде високо, се спира в статията си „Мелкие тексты и заметки по старинной южнославянской и русской литературам“ (1916) и руският славист А. И. Яцимирски⁵¹.

Както виждаме, руската славистична наука от началото на нашето столетие, макар и със забавяне, се издължила на Софроний с вестите си за него и неговото „Житие“, разширили известността на книжовната дейност и автобиографията му.

Вече в светско време, в 1941 г., излиза студията на акад. Н. С. Державин „Софроний Врачанский. Его жизнь и литературная деятельность (1739—1813)“⁵². В нея той критично съчетал вече известното за Софроний със собствените си наблюдения и концепции и отделил доста страници за Софрониевото „Житие“ с извадки от него в руски превод. За съжаление на Державин останал неизвестен преводът на Н. Е. Василев, но този пропуск не намалява общата научна стойност на неговата монография, обхващаща много страни от Софрониевия автобиографичен очерк. С написаното за Софрониевото „Житие“ акад. Державин продължил славяноведските традиции на руското литературознание, прекъснати в началния период на нашествията в руската обществено-политическа идеология промени.

Публикациите на „Житието“ и за книжовната дейност на Софроний в руското до-революционно и в светското славяноведение завършва изданието на Н. М. Дилевски и А. Н. Робинсон „Софроний Врачанский. Жизнеописание“ в серията „Литературные памятники“ (1976 г.)⁵³. Изданието, твърде положително оценено в българския и чуждестранния славистичен печат, включва: факсимилно възпроизвеждане на протографа на „Житието“, нормализиран негов текст, нов руски превод, коментар, историко-литературен очерк, библиография, илюстрации и др. В очерка за пръв път е поставен въпросът за мястото на „Житието“ на Софроний не само в аспекта на българската литература и култура, но и в развитието на славянските и дори европейските литератури. То е охарактеризирано като типологичен продукт, възникнал в процеса на превръщането на средновековното агиографско „житие“ в произведение от автобиографичен жанр, а неговият автор Софроний, съчетал в своята творба националновособразните

⁴⁹ Неизвестные труды Софония Врачанского. — ИОРЯС, 13, 1, 1908, 91—94.

⁵⁰ Очерки по истории возрождения болгарского народа. IV. Софроний Врачанский. — ЖМНП, апрель, ч. 2, 1906, 337—352.

⁵¹ Мелкие тексты и заметки по старинной южнославянской и русской литературам. — ИОРЯС, 12, кн. 2, 1916, 104—109.

⁵² Очерки по истории болгарской литературы эпохи Возрождения. III. Софроний Врачанский. — Сборник статей и исследований в области славянской филологии. М.—Л., 1941, 125—169.

⁵³ Софроний Врачанский. Жизнеописание. — Литературные памятники. Л., 1976, с. 29 и сл.

и европейските типове идейно-естетически явления — като писател, заел заслужено място в пантеона на европейската и световната литература. Тази оценка извежда Софрониевото „Житие“ извън ограничения кръг на домашната, българска литература и го превръща в общочовешко литературно достояние, обезсмъртило името на своя творец.

От по-новите публикации в чужбина трябва да споменем очерка „Животът и страданията на грешния Софроний“ от Норберт Рандов в книгата „Bulgarische Erzähler“ (1961)⁵⁴, в който Софроний се поставя редом с основоположника на Българското възраждане Паисий и се окачествява като една от най-видните личности от тази епоха. Очеркът е придружен от откъс в превод на немски език от „Житието“ (със сцената на злощастната среща на под Стойко със султан Ахмет Гирай). От българските публикации на „Житието“ се посочва само изданието на П. Н. Орешков.

По-специално внимание заслужава пълният немски превод на „Житието“ от Н. Рандов в книгата „Sofroni von Wraza. Leben und Leiden des sündigen Sofroni“ (1972)⁵⁵. Освен превода на „Житието“, направен по текста на Орешков, книгата на Н. Рандов включва: „Обръщение“ на Софроний към българския народ, послесловие и обяснения на някои думи без пояснителни бележки към текста. Тя е пръв пълен превод на Софрониевото „Житие“ на немски език.

В юбилейния сборник в чест на известния славист Р. О. Якобсон „To Honor of Roman Jakobson“ (1967) намираме статията на българския англицист Р. Русев „The Autobiography of Sofronij Vračanski“⁵⁶. В нея авторът запознава американския и английския читател с неповторимата личност на един от забележителните книжовници от времето на Българското възраждане и със самобитната му автобиографична творба.

Кратката скица за Софроний и неговата автобиография в статията „The Life and Sufferings of the Sinful Sophronius“ в сборника „Introduction to Modern Bulgarian Literature“ (1969)⁵⁷ запознава американския читател с мрачните години на България и с преめждията на автора на жизнеописанието.

Като „генален деятел“ в изграждането на българската народностна култура и на българския език и негов обновител и разпространител в проповедническата и просветната дейност е очертан Софроний, автор на твърде ценна автобиография, във „Világadalme antológia“ (1962), с два откъса от „Житието“ в унгарския превод на Дьорд Радо⁵⁸.

В 1969 г. в „A bolgár irodalom kistükre“ („Какво трябва да знаем за българската литература?“⁵⁹ помества откъс от Софрониевото „Житие“ (с епизода с Ахмет Гирай) Петер Юхас. Откъсът е придружен от кратък биографичен и историко-литературен очерк за Софроний като създател на първото значително произведение в новобългарската литература и изобразител на човешката личност, използвал в „Житието“ нови езикови средства, прости и естествени.

По-особено място заема унгарският превод на Софрониевото „Житие“ от Петер Юхас — „Szoftonie Vracanszki. A gyarló Szofronie ílete és szenvedése“ (1974)⁶⁰ с послеслов и обяснителни бележки.

В послесловието Софрониевото „Житие“ се оценява като първото истинско литературно произведение на националната българска литература, началото на която се свързва със „Славянобългарска история“ на Паисий, а неговият автор — като основоположник на българската светска проза и изтъкнат български възрожденец. Моменти от живота на Софроний се илюстрират с цитати от автобиографията му. В обяснител-

⁵⁴ N. Randow. *Bulgarische Erzähler*. Sofroni von Wraza. Leben und Leiden des sündigen Sofroni. Berlin, 1961, 8—11, 538.

⁵⁵ Leipzig, 1972, 5—61, 62—65, 66—72, 73—75.

⁵⁶ The Hague-Paris, 1967, 1683—1693.

⁵⁷ N. Kirk and Frank Kirk. *An Antology of Short Stories. Introduction to Modern Bulgarian Literature*. New York, 1969, 11—12.

⁵⁸ Budapest, 1962, 840—842.

⁵⁹ Budapest, 1969, 159—161.

⁶⁰ Budapest, 1974, 60 p.

ните бележки са дадени предимно турски думи в българската народно-разговорна реч.

Приносът на Софроний във формирането на българската литература през Възраждането е подчертан в „A bolgár irodalom története“ („История на българската литература“, 1966) от Петер Юхас и Ишван Шипош⁶¹, в която за автобиографията на Софроний се говори като за своеобразна литературна творба и първа крачка в раждането на българската художествена проза.

Висока оценка трябва да бъде дадена на публикацията на Софрониевото „Житие“ от френския славист Жак Фьойе (1981).

Монографията на Жак Фьойе — „Sofroni Vračanski. Vie et tribulation du pêcheur Sofroni“⁶² започва с обстоен увод „Софроний в своето време“ с три малки очерка: „Житието на Софроний“, „Трудът на Софроний“, „Огледало на една епоха“, последвани от френски превод на „Житието“ с обстоен научен коментар (от 200 бележки) и библиография с ценни и редки френски и други публикации.

Монографията на Фьойе е написана с привличане на обширен обстойно изследван фактически и библиографски материал и може да бъде използвана не само от френски читатели и любители на литературни редкости, но и от български литературни историци и е принос в софрониеведението.

В оценката на българския филолог-романист Н. Т. Колев френският превод на „Житието“ от Фьойе, „който успял да превъзмогне успешно всички препятствия“, е „верен и точен в съвременния смисъл на този термин“ и е направен с използване на функционален еквивалент⁶³. Принос, който освен всичко друго следва да бъде изтъкнат в него, е и привличането на многобройни и днес трудно достъпни френски исторически и литературни източници, някои за пръв път в изследванията на Софроний и на автобиографията му, полезни и дори необходими и за българския специалист. Трябва само да съжаляваме, че поради досадна случайност в изследователската орбита на Фьойе не е попаднал френският превод на „Житието“ от Луи Леже, в личния архив на когото той вероятно би могъл да попадне на неоткрити нови данни, хвърлящи светлина върху подготовката на превода за печат. Интересно би било да чуем и мнението за превода на Леже на такъв авторитетен познавач на Софрониевото „Житие“ като Жак Фьойе, превел го с цяло столетие по-късно от Леже. Би било от полза изследователският поглед на Фьойе в близкото време да се насочи към първия френски превод от 1885 г., с което той би направил нов принос в изучаването на преводите на „Житието“. Въпреки това публикацията на Фьойе запазва изцяло своята висока научна стойност.

Твърде положително оценяваме и чешката публикация на Софрониевото „Житие“ на пражката българистка Венцеслава Бехиньова „Života a utrpení hříšného Sofronije“ (1981), направена по текста в „Литературные памятники“ (1976)⁶⁴. Книгата на В. Бехиньова включва: чешки превод на „Житието“, Софроний Врачански и неговата автобиография, обяснителни бележки (по азбучен ред на думите).

В очерка за Софроний Врачански В. Бехиньова след кратки уводни думи се спира върху основните моменти от неговия житейски път. Тя изтъква доброто познаване от Софроний на църковнославянската и гръцката книжнина и характеризира езика на „Житието“, окъпява историческата стойност на съобщаваното от Софроний, използващо от чешкия историк Иречек в неговите „Dějiny národa bulharského“. Тя осведомява и за съобщеното за Софроний и автобиографията му от Васил Стоянов в сп. „Lutnič“ в 1865 г. и др. От В. Бехиньова, която издирава и проучва нови материали за биографията на Васил Стоянов в Прага и в личния му архив, очакваме находки, които вероятно ще допринесат за изясняване на недоуменията около подготовката на публикацията на Софрониевото „Житие“ в „Периодическо списание“.

⁶¹ Budapest, 1966, 99—101.

⁶² Сведенията за унгарската библиография за Софроний дължа на проф. Имре Тот и студ. Зинне Мария от Сегед. Sofia-Press, 1981; превод 76—104, бележки 107—217, библиография 218—226.

⁶³ Нов превод на френски език на „Житието“ на Софроний. — Панорама, г. 6, 1985, кн. 8, 35—236.

⁶⁴ Praha, 1981; превод 9—83, бележки 87—93. Сведенията за публикацията на В. Д. Стоянов дължа на доктор Венцеслава Бехиньова — Прага.

Съобщеното за литературната съдба на Софрониевото автобиографично повествование не включва всичко във фактическа и библиографска пълнота. То е само конспективно извлечение, екстракт, *ragvum ex multo* от събрания материал за по-обширно изследване на творческата история на епохалното „Житие“ на Софроний Врачански във връзка с 250-годишнината от рождението му. Авторът на статията ще бъде доволен, ако привлече вниманието на българската научна и културна общественост — израз на признанието ѝ за заслугите на създателя на едно от най-самобитните произведения в българската литература.

Житейският път на Софроний Врачански е отдавна и безвъзвратно изминат, книжовната одисея на неговото „Житие“ — завършена. Но забележителната му творба, увенчана с високата оценка на признателните потомци, завинаги ще запази непреходната си стойност във вековната съкровищница на българското художествено слово.